

Problem nadzorovanja misli v demokraciji

V svojem prispevku sem se namenil kritično govoriti o (realno obstoječi) demokraciji. Kot tak hočem povedati, da je v sodobnih demokracijah prostor za herezijo oz. za heretike močno omejen, čeprav je po drugi strani res, da v njih heretikov ne sežigajo več na grmadah ali pa jih kako drugače telesno trpinčijo. V sociološkem jeziku bi mogli govoriti o tem, da so vsepovsod natresene institucije in pravila, ki naj bi zagotovile demokracijo kot »sistemsko lastnost«, ter omejile družbeno kompleksnost do tiste mere, da so herezije skoraj povsem izločene z vidnega polja demokracije. V herezijah državljani niso več sposobni prepoznati tistega, kar običajno intelektualci razumejo z njimi, temveč prej neko asocialno, če že ne čisto deviantno držo.

S temi trditvami se ne bi hoteli prilizovati kakšnemu preteklemu avtoritativizmu ali celo totalitarizmu bodisi na naših tleh (do nedavnega) bodisi uvoženima od drugod. Čeprav se zdi paradoksalno, je mogoče kritično, celo radikalno kritično, a vendar prepričljivo, govoriti o demokraciji samo z nekega dovolj širokega demokratskega izhodišča. Čeprav sem sam simpatiziral z mnogimi novolevičarskimi argumenti, pa me vendar niso nikoli prepričale tiste hrumeče in apriorno odklonilne kritike, na primer ameriške demokracije, in sicer tako njenih filozofskih predpostavk kot tudi prakse, ki so v isti sapi jemale za vzor kitajski, iz časa »kulturne revolucije«, severnokorejski, kubanski ali nenazadnje tudi jugoslovanski model bodisi »ljudske« ali »samoupravne« demokracije v senci vseмогоčnega »velikega brata« (partije).

Če se v tem prispevku tudi sam kritično lotevam ene od realnih paradig demokracije (ameriške), čeprav ni reprezentativna med sodobnimi demokracijami v svetu, je pa prav gotovo med najbolj prozornimi, delam to iz dveh razlogov. *Prvi razlog*, in naj še enkrat povem, da nimata ne prvi in ne drugi razlog kar koli opraviti z odvrčanjem od demokracije, temveč prej z njenim utrjevanjem, govori proti idealiziranju demokracije in skuša prepričati, da je demokracija povezana s samimi paradoksi. Burke je na primer z njo razumel najbolj brezobzirno stvar na svetu. In demokracija je prav gotovo tudi to, čeprav to le neradi, ker nam gre v resnici za demokracijo, priznamo. Bolj se nagibamo k drugemu ekstremu, da se imamo preprosto vsi za demokrate in priznavamo demokraciji, da je opravila svoj test, če je naklonila zmago »naši« resnici. Demokracija se je v sodobni množični družbi vsesplošnega zaklinjanja nanjo ujela v svojo lastno zanko: postala je last vseh in vsakogar in kot taka »deklica za vse«, torej predvsem instrumentalna vrednota. Stari Tocqueville, da ne omenjamo številnih drugih klasičnih utemeljiteljev demokracije, se je še zelo dobro zavedal celovitosti polja demokracije, ko je tega razčlenil na (a) *stanje družbe* in na (b) *obliko vladavine*. Če bo hotelo moderno pojmovanje demokracije črpati svojo legitimnost predvsem iz neodvisne civilne družbe in njenih avtonomnih javnih sfer, ne bo moglo mimo omenjenih klasičnih, ontološko mnogo bolj preverjenih razpoznav demokracije.

Drugi razlog, ki pa je glavni namen tega prispevka, nagovarja, da demokracije niso imune pred vzpostavitvijo bolj ali manj rafiniranih *mehanizmov nadzorovanja misli*, ki bistveno zožujejo alternative, s katerimi bi se lahko družba v celoti okoristila. Pri nas je nekako prezrto, vendar ne tudi nerazumljivo, da se med raziskoval-

ce manifestnih in latentnih mehanizmov nadzorovanja ne uvrščajo le zavzeti posamezniki z leve, temveč tudi z desne, če že vztrajamo pri tem konvencionalnem in ne vedno zanesljivem razločevanju ideološkega kozmosa. Na podlagi mojega neposrednega opazovanja in s pomočjo predvsem Noama Chomskega si bomo ogledali nekaj značilnih primerov krotjenja miselnih alternativ v ameriški demokraciji, čeprav se zavedamo, da demokratične zgodbe, gledano planetarno, ni mogoče in niti ne zadovoljivo predstaviti samo z ameriškim primerom.

O dometu ameriške demokracije zvemo mnogo več, če poznamo področja, na katera se demokracija, ki se sicer načelno razglašala kot vladavina ljudstva, sploh ne prenaša. Vzemimo pomembni področji investiranja in organizacije, kjer se vsak poskus uvajanja demokracije *a priori* ideološko stigmatizira s socialno revolucijo, ki pa v tej družbi in sploh v teh časih ni več tako v čisljih kot nekoč, prej nasprotno. Sploh lahko rečemo, da živijo demokratične politične strukture svoje lastno ideološko življenje, ki ni zasidrano v civilni družbi. Pri tej zainteresirani omejitvi demokratičnega kozmosa igrajo pomembno vlogo *nacionalni mediji* in posamezne privilegirane *frakcije intelektualcev ideologov*.

Sami nacionalni mediji so postavljeni v vmesni družbeni prostor, ki se izogiba demokratičnemu preizkusu. Sintagma »demokratizacija medijev« razumejo v Ameriki kot subverzivni koncept, kajti sodelovanje državljanov na tem področju bi lahko pomenilo samo omejevanje svobode tiska oz. kot udar proti neodvisnosti medijev. Znani novinar pri New York Timesu Anthony Lewis je v svojih analizah vloge medijev ob aferi Watergate in vojni v Vietnamu bogato argumentiral, kako je bila podoba ameriških medijev odločilno povezana s pritiski in zahtevami države in velikih korporacij. Ko so si, še posebej po aferi Watergate, mediji znova povrnili izgubljeno moč, so najbolj vplivni ameriški politologi (S. Huntigton, na primer) začeli govoriti, da je kriza demokracije in da si Amerika ne sme dovoliti »čezmerne demokracije«.

O tem, od kod prihajajo grožnje demokraciji, je za časa Carterjevega predsednikovanja spregovorila tako imenovana »trilateralna komisija«, ki je s prstom pokazala, da demokracijo spodkopavajo »specialni interesi«, med njimi so bili na prvem mestu omenjeni interesi delavcev, farmerjev, žensk, mladine, starejših, etničnih manjšin – skratka kar vse prebivalstvo! Vprašamo se lahko, kaj je potem takem z demokracijo, ki jo ogroža kar celo ljudstvo oz. za kakšno demokracijo gre, če je ta v konfliktu kar z vsem ljudstvom. Na nekaj pa se ta komisija ni spomnila (!), in sicer na »specialne interese« velikih korporacij, finančnih institucij in poslovnih elit.

Obtožbam, da zastopata »specialne interese«, se nista mogla izogniti niti neuspešni predsedniški kandidat Dukakis in celo njegova (demokratska) stranka ne. Po demokratski konvenciji (1988) so najbolj vplivni ameriški mediji Dukakisa označili za preveč »liberalnega«, čeprav (ker) se je zavzemal za stvari, ki so po anketah, ki sta jih delali družbi CBS in New York Times, uživala večinsko podporo med ameriškim prebivalstvom: vladna jamstva oz. podpora polni zaposlenosti, kompletno socialno zavarovanje in varstvo otrok, zmanjšanje stroškov za vojsko itd. Po teh istih anketah se več kot 50 odstotkov prebivalstva zaveda, da stojijo za vlado v bistvu velike korporacije in interesi. Mnogi politologi medtem še naprej predstavljajo ameriško demokracijo kot vzorni model, ki »odlično zadovoljuje potrebe državljanov«.

Kateri pogledi in interesi lahko najboljše zadovoljijo demokratično merilo? Odgovor na to vprašanje smo dobili iz ust sodnika vrhovnega sodišča Holmesa: »Najboljši preizkus za resnico je, kakšno moč si določena misel izbori v tržni

konkurenci.« Torej skozi svobodno trgovino oz. njen ekvivalent svobodnih idej. Skozi Holmesovo definicijo ni nobenega dvoma, da trg na najboljši način predstavlja voljo ljudstva. Našli bi veliko primerov, kako so se posamezni novinarji in intelektualne elite podredili ideološkimi pritiskom, ki so se »pokazali« preko trga, oz. kako so si svoj prestiž in privilegije kupili s tem, da so internalizirali »tržno sprejemljive« ideološke splošne poglede. Seveda se je mogoče tudi ne ukloniti trgu. To si je privoščila televizijska postaja WNET, ki se je s svojo oddajo *Hunger for Profit* (Lakota zaradi profita), v kateri je govorila o neetičnem kupovanju zemlje v revnih deželah, močno zamerila družbi Gulf+Western. Londonski *Economist*, ki je o tem pisal, je podrobneje navajal, katere obtožbe so prispevale, da je omenjena družba povzročila propad televizijske mreže WNET: sovražnost, nasprotovanje interesom Amerike in poslovna nelojalnost (ali bolje: antibiznis).

Demokracija je tako zožena na pojmovanje, da je državljani bodisi *potrošnik* bodisi opazovalec, v nobenem primeru ali samo izjemoma pa udeleženec. Predsednik kongresa in prvi glavni sodnik vrhovnega sodišča John Jay je že zelo zgodaj napovedal omenjeno zožitev demokracije: »The people who own the country ought to govern it!« Strokovnjak za ustavno zgodovino je s tem v zvezi ugotavljal, da je Jay z ljudstvom vedno razumel le ozko nacionalistično elito. Thomas Ferguson je razvil podobno oz. tako imenovano »investment theory of politics«, to je, da je idealu demokracije ustrezno, ko je družba pod nadzorom lokalnih oligarhij, velikega biznisa, ko je vojaški kompleks pod nadzorom in ko profesionalci služijo oblasti ali natančneje – interesom ameriške moči in oblasti.

Specifično (samo ameriško?) razumevanje demokracije razvija še več drugih cenjenih imen ameriške družbene vede. Edward Bernays je na primer v *Annals of American Academy of Political and Social Science* pod demokratičnim procesom razumel svobodo prepričevanja, navezano na svojevrstni politični inženiring, ki naj pripelje do soglasja v družbi. Po Bernaysu voditeljem ni treba čakati, da bi se ljudje zavedli »družbeno konstruktivnih« ciljev in vrednot, temveč je dovolj, če ljudje reagirajo tako, da podprejo ideje in programe voditeljev. Pred nevarnostjo »demokratičnega dogmatizma« je svaril v *Enciklopediji družbenih znanosti* tudi Harold Laswell, češ da so najboljši branilci pravih interesov elite, ki morajo zato razpolagati s sredstvi, da vsilijo svojo voljo v skupno dobro. Laswellu ni težko povedati, da so množice »nevedne« in »praznoverne«. Ugledni zgodovinar Thomas Bailey govori prav tako o »kratkovidnosti« množic, ki po navadi ne vidijo dlje od svojega nosa in so jih zato državniki prisiljeni varati, da bi te sploh lahko spoznale svoje dolgoročne interese. Pred nedavnim smo slišali odmev takih pogledov na demokracijo v Evropi, in sicer v izjavi nizozemskega obrambnega ministra: »Kdor nasprotuje soglasju, se v bistvu upira sleherni obliki učinkovite avtoritete«. K temu bi lahko zlobno pripomnili, da bi se s tako izjavo strinjal kar vsak komunistični komisar.

Ne moremo si kaj, da ne bi v takem razumevanju demokratične politike odkrili skrite roke *Velikega inkvizitorja*, ki opirajoč se na čudež, skrivnostno posvečenost in avtoriteto sili ljudi v položaj, da še naprej ostajajo nevedni in neumni oz. disciplinirani in brezpogojno zadovoljni. Tako zarisani pogledi na demokracijo prav nič ne skrivajo naklonjenosti političnemu aksiomu, da nas morajo voditelji nadzorovati in ne obratno – da bi ljudje nadzorovali njih. Iz takega sklepanja sledi še naslednja posledica, ki je dosti usodna za demokracijo: nekakšna paralegimitnost, da se država zateče v »podzemlje« in da se opre na tajne operacije ali da vodi skrivne vojne, da bi se na ta način izmaknila pastem, ki jih nastavlja »dogmatično« uporabljanje izvirnih načel demokracije. Odveč je navajanje številnih primerov,

ko se je ameriška politika, pa seveda ne samo ta, zatekala k takim, z demokracijo nič kaj združljivim načinom obvladovanja civilne družbe.

Čeprav sem v tem prispevku govoril o tuji demokratični izkušnji, naj na koncu odkrito zapišem, da me je pri tem vodila naivna in morebiti tudi poučna predpostavka, da se lahko mlade demokracije v postkomunističnih družbah Srednje oz. Vzhodne Evrope poleg drugega tudi s pomočjo neidealiziranih in kritičnih razmišljanj o realno obstoječih demokracijah morda izognejo nekaterim enostranskostim demokratičnega *habitusa*, o katerih je bil govor.

JANEZ STANIČ

Heretiki in disidenti

Omejil se bom na nekaj misli v zvezi s herezijo in politiko, ker mi je to pač najbližje. Mislim, da je pri tem koristno prizadevati si za čim večjo pojmovno jasnost. Pojem herezije se namreč na splošno uporablja v zelo širokem pomenu besede, pogosto tudi za taka miselna in druga ravnanja, ki bi jih bilo bolj pravilno označiti kot disidentstvo ali opozicionarstvo.

Pri tem seveda ne gre zgolj za besede, ampak za vsebine odstopanja, nasprotovanja ali drugačnosti od zapovedane oziroma veljavne norme mišljenja in obnašanja. Razmejitev med heretikom in disidentom se mi zdi smotrna ne samo zaradi teoretičnih, ampak tudi iz čisto praktičnih razlogov, saj so taki vzgibi kot tudi posledice enega in drugega, se pravi herezije in disidentstva, močno različne.

Herezija je v osnovi krivoverstvo, se pravi ostaja na področju vere in to jo tudi določa. Herezija, ki ne vztraja pri veri ali dogmi, čeprav drugačni, ni več herezija, ampak je disidentstvo ali preprosto opozicija. O tem ne bom več izgubljal besed, saj so (naravo) herezije zelo jasno opisali avtorji v predzadnjih dveh zvezkih Teorije in prakse.

Pač pa bi rad trditev o verski naravi herezije prenesel na politiko in posledice, ki iz tega izvirajo. Vzemimo za primer šestdeseta leta in tedaj veljavni konstrukt o mednarodnem komunističnem gibanju, svetovnem socialističnem sistemu ali kakor koli se je temu reklo. Lahko bi temu preprosto rekli tudi tedanji količinsko prevladujoči pogled na komunizem in komunistični socializem.

Pogled, kakršnega sta tedaj uveljavljali predvsem sovjetska politika in misel, je bil izpostavljen številnim nasprotovanjem, ki pa so bila bistveno različna. Na eni strani je šlo za ugovarjanje enim dogmam na podlagi in v imenu drugih dogem. To je bilo značilno zlasti za tedanje sovjetsko-kitajske polemike. Kitajske kritike sovjetskih komunističnih dogem so bile izrazito dogmatske in zato tako rekoč čist primer herezije. Tako so bile tudi razumljene. Če vzamemo Mao Zedonga kot simbolno figuro, lahko rečemo, da je bil tipičen heretik. To velja seveda tudi za ves miselni in ideološki aparat, ki je bil za njim. Delno velja to tudi za Tita. Oba – Tito in Mao – sta bila predvsem heretika.

V politični praksi je ta herezija pomenila zamenjavo enih dogem z drugimi, realnost, ki je iz tega nastajala, pa je bila še vedno dogmatska in ne demokratična. V tem primeru so bile pozitivne posledice herezije omejene na spodkopavanje